

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВЕ СУДОЧИНСТВО
В КОДЕКСІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**LEGAL REGULATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL
IN THE CODE OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE
AND THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

**Соколенко О.Л., д.ю.н., професор,
декан юридичного факультету**

*Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0002-1455-5192>*

У статті аналізуються зміст, складові та характеристики права на справедливий суд, такі як доступ до правосуддя, рівні права учасників судового процесу (включаючи процесуальні права), незалежність судів і суддів, загальне законодавство про судоустрій і статус суддів, а також умови розумного захисту, передбачені Кодексом адміністративного судочинства України в тлумаченні Європейського суду з прав людини. Щодо того, що право на справедливий суд і доступ до правосуддя поширюється на всі стадії судового розгляду, зазначаємо, що консолідація більшості норм, наведених у загальній частині КАСУ України, свідчить про те, що вони поширюються на всі стадії, які виникають під час розгляду конкретної справи в порядку адміністративного судочинства.

Перспективним напрямком майбутніх наукових досліджень з питань змісту реалізації права на справедливий суд в адміністративному судочинстві буде аналіз змісту кожної зі складових цього права, розкриття судової практики, яка відноситься до різних аспектів реалізації цього права.

Встановлено та обґрунтовано, що забезпечення безпосередності сприйняття та дослідження доказів суддею (судом) у процесі розгляду адміністративної справи відображено у: а) ч. 1 ст. 86 КАС України, а саме, що внутрішнє переконання судді має ґрунтуватися на безпосередньому дослідженні доказів; б) у ч. 5 ст. 150 КАС України, яка регламентує, що у випадку відкладення розгляду справи її новий розгляд починається спочатку; в) у ч. 2 ст. 26 КАС України, яка встановлює обов'язок розгляду адміністративної справи спочатку у разі неможливості продовження її розгляду одним із суддів та залучення іншого судді тощо.

Ключові слова: доступність судочинства, право на справедливий суд, незалежність, розумні строки, суд, рівність учасників адміністративного судочинства.

The article analyzes the content, components and characteristics of the right to a fair trial, such as access to justice, equal rights of participants in the legal process (including procedural rights), independence of courts and judges, general legislation on the judicial system and the status of judges, as well as the conditions of reasonable protection provided for by the Code of Administrative Procedure of Ukraine as interpreted by the European Court of Human Rights. Regarding the fact that the right to a fair trial and access to justice extends to all stages of the judicial proceedings, we note that the consolidation of most of the norms given in the general part of the Civil Code of Ukraine shows that they apply to all stages that arise during the consideration of a specific case in the order of administrative proceedings.

A promising direction of future scientific research on the content of the implementation of the right to a fair trial in administrative proceedings will be the analysis of the content of each of the components of this right, the disclosure of judicial practice related to various aspects of the implementation of this right.

It has been established and substantiated that ensuring immediacy of perception and examination of evidence by a judge (court) in the process of consideration of an administrative case is reflected in: a) Part 1 of Art. 86 of the Civil Code of Ukraine, namely, that the internal conviction of the judge must be based on a direct examination of the evidence; b) in part 5 of Art. 150 of the Civil Code of Ukraine, which regulates that in case of postponement of the case consideration, its new consideration begins from the beginning; c) in Part 2 of Art. 26 of the Civil Code of Ukraine, which establishes the obligation to consider an administrative case first in the event of the impossibility of continuing its consideration by one of the judges and the involvement of another judge, etc.

Key words: access to justice, right to a fair trial, independence, reasonable terms, court, equality of participants in administrative justice.

Вступ. Реалізація права на справедливий суд наразі є дуже важливою з огляду на те, що процес реформування державного судового відомства постійно просувається вперед, процесуальні норми постійно змінюються, а практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стала певною моделлю та стандартом судового розгляду. Ця тема також є дуже актуальною для наукових досліджень, оскільки все більше наукових праць присвячено дослідженню проявів цього права, змісту та характеристики його складових частин (щодо особливостей його реалізації в різних видах судочинства).

Так, наприклад, дослідженню особливостей реалізації права на справедливий суд та його різних складових у цивільному процесі присвячені наукові праці: Н.Ю. Сакара («Питання доступу до правосуддя в цивільних справах»), Ткачук О.С. («Питання здійснення судом повноважень у цивільному процесі»), Примак В. Д. («Справедливість цивільно-правової відповідальності щодо принципів розумності, добросовісності, верховенства права, юридичної рівності та пропорційності»), Цюкало Ю. В. («Принципи справедливості в цивільному

праві»); характеристика їх реалізації в кримінальному праві та процесі – Скакун О. Є. («Принципи справедливості при призначенні покарання у виді позбавлення волі»), Мась О. В. («Правосуддя у кримінальному судочинстві»), В.В.Івченко («Основне право» Принципи справедливості та гуманізму в Сполучених Штатах Америки), Кучинська О.А. («Зміст принципів справедливості в українському кримінальному судочинстві»).

Метою даної статті є аналіз змісту права на справедливий суд, оскільки воно втілено спочатку в міжнародних документах, учасником яких є Україна, а згодом у національному законодавстві про судоустрій і статус суддів, а також у різноманітних процесуальних нормах. Враховуючи те, що процесуальний закон регулює не це право прямо, а певні аспекти, пов'язані з ним (порівняно з іншими вітчизняними процесуальними законами, у КАСУ воно лише частіше згадується та питання його реалізації врегульовані більш детально, мабуть, тому, що це найновіший на момент прийняття процесуальний закон, який враховує тенденції, що склалися в суспільному та державному житті за останні десять років), а також вра-

ховує висновки, зроблені в рішеннях про порушення, з Кримінально-процесуального кодексу. Право на справедливий суд, Європейський суд з прав людини, метою даної публікації є висвітлення специфіки закріплення складових права на справедливий суд та пов'язаних із ним принципів та характеристик у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України).

Виклад основного матеріалу. Шляхом аналізу вітчизняного законодавства, що закріплює право на справедливий суд, можна визначити складові та пов'язані з ним характеристики цього права у змісті відповідних норм, а саме: доступ до правосуддя, незалежність судів і суддів, розумність умов правового захисту, рівність прав учасників судового процесу. Зазначений склад та властивості не є «винаходом» вітчизняних законодавців, як норми мистецтва. Стаття 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] частково відтворює положення статті 1. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ)[2], практика ЄСПЛ ґрунтується на застосуванні положень Конвенції. Від змісту мистецтва до аналізу. 6 «Право на справедливий суд», та зміст посібників, виданих Дослідницьким відділом Європейського суду з прав людини, зокрема: «Довідник з мистецтва», 6 «Право на справедливий суд» (цивільна секція)[3], Регламент. Стаття 6 «Право на справедливий суд» (кримінально-правові аспекти Конвенції)[4], свідчить про чітке виокремлення у змісті відповідної статті положень, які стосуються кримінально-правової та цивільно-правової сфер щодо реалізації цього права.

Щодо відповіді на запитання про адміністративні справи та чи застосовуються конкретні норми Конвенції до інших видів судочинства, крім цивільного та кримінального, зауважимо, що у багатьох своїх рішеннях Європейський суд з прав людини вирішує, чи застосовуються конкретні норми Конвенції до інших видів судочинства. Стаття 6 Конвенції: 1) для судових розглядів щодо соціальних питань (наприклад, справи: Бухгольц проти Німеччини; Фельдбрюгге проти Нідерландів; Салезі проти Італії); 2) для спорів за участю державних службовців (наприклад, справи: Пеллегрен проти Франції; Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії; Олександр Волков проти України); 3) для конституційних спорів (наприклад, справа: Руїз Матеос проти Іспанії; Паскас проти Литви; Кюблер проти Німеччини); 4) застосовано до екологічних справ (наприклад, Ташкін та інші проти Туреччини); 5) застосовано до справ, пов'язаних із дітьми: а) виховання (наприклад, Макмайлк проти Великобританії); б) освіта (наприклад, Еллес та інші проти Швейцарії); с) право визначати батьківство (наприклад, Alaverdyan проти Вірменії); 6) у справах щодо права на свободу (наприклад, Leden проти Франції); 7) у справах, що стосуються відбування покарання чи інших подібних обмежень (наприклад, Епеа проти Італії; Нансі проти Італії); 8) у справах щодо захисту репутації (наприклад, Helmers проти Швеції); а) проти Франції); 10) у таких справах, як: а) право на об'єднання (наприклад, Sakellaropoulos проти Греції); б) провадження щодо законності існування права на об'єднання, навіть якщо згідно з національним законодавством це є сферою публічного права (наприклад, у Aneks Idezetteinek Sevetshe et al. проти Угорщини) тощо (див.: [3, с. 9-11])

Так, у справі «Руїс-Матеос проти Іспанії» (ідентифікаційний номер ESN-1993-S-003) заявник скаржився на порушення принципу процесуальної рівності сторін під час судового розгляду [5, с.11]. алгоритм розгляду справи ЄСПЛ є наступним: 1) спочатку суд встановлює, чи було розглянуто позов заявника протягом розумного строку; 2) дає негативну відповідь на це запитання та з'ясовує – чи було порушено право на справедливий суд, суд розслідував порушення, чи було порушено принцип процесуальної рівності сторін, вказуючи, що це є одним із елементів позову. ширше поняття справедливого суду [10].

Ситуація з ідентифікаційним номером ECH-1995-1-005 [5, с.7] вплинула на різні аспекти права на справедливий суд, такі як доступність судового розгляду, а Європейський суд з прав людини визнав порушенням відмову Суду обговорити та заслухати заявника у відкритому судовому засіданні. Загалом ЄСПЛ визнав, що в окремих випадках було порушено право на справедливий суд (відсутність обговорення та дебатів, з огляду на конкретний предмет позовів, порушує право на «публічний розгляд», частиною якого є відкритий судовий розгляд).

У справі з ідентифікаційним номером ECH-1995-1-004 [5, с.7] заявник не зміг ознайомитися з рядом конфіденційних звітів і документів, які, як було визнано, порушили право на справедливий суд. У цьому випадку справедливість мається на увазі у зв'язку з дотриманням конкуруючих принципів, особливо з посиланням на ст. Стаття 6 ЄКПЛ вказує на можливість ознайомлення та обговорення коментарів і матеріалів, наданих іншою стороною.

У справі з ідентифікаційним номером ECH-1996-3-014 «Лесли Стаббінг проти Великобританії» [5, с. 32] ЄСПЛ акцентує, що «право на судовий розгляд» включає у свій склад «право на доступний судовий розгляд», останнє розуміється як право на звернення до суду, є лише одним з аспектів першого і не має абсолютного характеру, адже може певним чином обмежуватись регламентацією з боку держави (зокрема й щодо *встановлення строків давності по певним категоріям справ*).

У Gerhard Sussman проти Німеччини (ID. No ECH-1996-3-013) [5, с.17]. Посилаючись на право на справедливий суд і розумні строки, Європейський суд з прав людини вкотре наголосив, що оцінка має базуватися на обставинах справи та її складності, поведінці та особах, які беруть участь у обговоренні. Мистецтво було додатково підкреслено. Стаття 6 Європейської конвенції з прав людини зобов'язує держави-учасниці Конвенції організувати свої судові системи таким чином, щоб суди могли виконувати кожне з положень Конвенції, зокрема за розумних умов. Рішення особливо підкреслює необхідність враховувати зацікавленість кінцевого результату вирішення спору для зацікавлених сторін. У справі Кеніг проти Німеччини (ID. № ECH-1978-S-003) [5, с.17]. стосується розумних положень, особливо поза межами перегляду рішень, прийнятих судом (окремо для кожної стадії судового провадження).

Справа Imbroschia проти Швейцарії (ідент. № ECH-1993-S-008) [5, с. 14] [60] є актуальною для цього дослідження, оскільки вона показує, що право на правову допомогу є невід'ємною частиною права на справедливий суд (питання полягало в тому, чи відсутність адвоката за власним вибором сторін під час серії допитів є порушенням права на справедливий суд). У справі «Домбо Бехер проти Нідерландів» (ідент. № ECH-1993-S-007) [5, с. 14]. [61-62] Європейський суд з прав людини розглядав питання про те, чи порушує відмова заявника національним судом давати показання як свідка принцип процесуальної рівності прав сторін і чи було таким чином порушено право на справедливий судовий розгляд. Також у цій справі Європейський суд нагадав, що держави скасують безумовно, мають широкі повноваження щодо визначення вимоги «справедливого судового розгляду» в цивільному судочинстві порівняно з кримінальним, але в будь-якому випадку концепція «справедливого судового розгляду» зберігається.

У справі «Пан Набі Яа та Нюхат Сарг проти Туреччини» (ID No: ECH-1995-2-009) [5, с.17]. 49] Європейський суд з прав людини також наголосив, що тривалість провадження у цій справі є порушенням статті 49. 6 ЄКПЛ, зокрема, гарантує право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку. У справі «Гінч проти Португалії» (ID. № ECH-1984-S-006) [5, с.17]. 99] Європейський суд з прав людини наголосив на ще одній

складові права на справедливий суд – старанності суддів, яка є необхідною для реалізації права на справедливий суд. Європейський суд з прав людини перевіряв розумність тривалості судового розгляду у цій справі та дійшов висновку, що розумність кожної справи має оцінюватися в кожному конкретному випадку та відповідно до критеріїв, встановлених практикою Європейського суду з прав людини. У будь-якому випадку навіть значне збільшення навантаження на суд у зв'язку зі збільшенням кількості справ, які розглядаються, не може бути виправданим затягуванням судового розгляду та недотриманням розумного строку розгляду справ.

Щодо порушення принципу змагальності. Справа «Лобо Мачадо проти Португалії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1996-1-003) посилається на статтю 6 Європейської конвенції з прав людини [5, с.14]. У справі проти Нідерландів (ідентифікаційний номер ЕСН-1997-1-002) [5, с.14]. [30] Відмову судді особисто досліджувати матеріали, критичні для вирішення справи, було розцінено як порушення права на справедливий суд (суд визнав, що він повинен був провести розслідування та міг вплинути на остаточне рішення у справі). У справі Сондерс проти Великої Британії (ідентифікаційний номер ЕСН-1997-1-001) [5, с.17]. Порушенням права на справедливий суд є порушення права відмовитися від свідчень проти самого себе. У цій справі Європейський суд з прав людини підкреслив, що право не сприяти власному переконанню та право зберігати мовчання є загально визнаними нормами, які складають суть концепції «справедливого судового розгляду» у статті 1 Справедливого судового розгляду. Стаття 6 Європейського суду з прав людини [9].

Про дотримання права на справедливий судовий розгляд також згадувалося у справі Брайан проти Сполученого Королівства (ID. № ЕСН-1995-3-022) [5, с.17], сама справа пов'язана з рішенням про дотримання процедури встановлення фактів. Право на доступний судовий розгляд також згадувалося у справі Воттс проти Великобританії (ID No ЕСН-1995-2-011) [5, с.17]. (де може бути встановлено депозит для покриття судових витрат). Ключовим аргументом, що описує зміст і результат розгляду Європейським судом з прав людини справи «Пудас проти Швеції» (ідентифікаційний номер ЕСН-1987-S-003), є: «Право на справедливий суд і доступ до правосуддя також поширюється на процес оскарження» [5, с.17].

Висновки. Підсумовуючи аналіз змісту та складових права на справедливий суд, ми звернули увагу на особливості нормативного закріплення відповідних принципів і прав як складової цього основного права в КАС України. У цьому контексті слід зазначити наступне:

– дотримання *розумних строків захисту прав*, знайшло своє відображення у закріпленні у п. 10 ч. 3 ст. 2 КАС України; у п. 11 ч. 1 ст. 3 КАС України, де серед інших термінів надається визначення поняття «розумний строк»; у ч. 2 ст. 110 КАС України; у ч. 1 ст. 122 КАС України; у ч. 7 ст. 177 КАС України а саме, щодо обов'язку вирішення адміністративної справи про оскарження нормативно-правових актів протягом розумного строку тощо [6];

– дотримання *принципу процесуального рівноправ'я сторін* (процесуальної рівності) знайшло своє відображення у п. 7 ч. 3 ст. 2 КАС України, а саме в частині закріплення обов'язку адміністративного суду перевіряти у справах про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень питань чи прийняті (вчинені) вони з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; у ст. 10 КАС України «Рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом», яка розуміється як рівність учасників у реалізації процесуальних прав та як заборона привілеїв

або обмежень прав учасників адміністративного процесу за низкою ознак [6]. Що ж стосується такого аспекту, про який зазначалось у наведених вище справах, що розглядалися ЄСПЛ в контексті дотримання принципу процесуальної рівності, як *надання можливості заявнику надавати показання як свідок*, КАС України закріплює таку можливість [6];

– забезпечення *доступного судового розгляду* знайшло певне відображення у КАС України [6]. Так, ст. 152 КАС України безпосередньо присвячена судовим дебатам, де і зазначається, що вони складаються з промов осіб, які беруть участь у справі, в яких можна посилатися лише на обставини і докази, які досліджені в судовому засіданні (ч. 1) [6]. Також закріплюється право на репліку (вже після судових дебатів). Крім цього у КАС України врегульовано ситуації, коди під час судових дебатів з'ясувались певні нові обставини, які слід дослідити. У такому випадку суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі (ч. 7 ст. 152 КАС України) [6];

– дотримання *принципу змагальності*, певним чином знайшло своє нормативне закріплення у ст. 7 КАС України, а саме в частині закріплення відповідного принципу адміністративного судочинства, щоправда у поєднанні з іншими принципами – диспозитивністю та офіційним з'ясуванням всіх обставин у справі) та у ст. 11 КАС України, де вказані принципи набули свою деталізацію [6];

– дотримання *права не свідчити проти себе* знайшло своє відображення у ст. 63 Конституції України та у ч. 3 ст. 65 КАС України [6];

– забезпечення *права на юридичну допомогу*, забезпечення *можливості правового представництва інтересів заявника* на слуханнях справи знайшло своє відображення у ст. 16 КАС України, де, зокрема, встановлено право кожного на користування правовою допомогою при вирішенні справ в адміністративному суді [6].

– забезпечення права свідчити у процесі на рідній мові знайшло своє відображення у низці норм КАС України, зокрема: у закріпленні права мати перекладача; у врегулюванні його процесуального статусу; у закріпленні норм про необхідність складання ним присяги; у закріпленні положень про можливість притягнення його до кримінальної відповідальності за завідомо неправильний переклад; за відмову без поважних причин від такого перекладу; у закріпленні можливості заявлення відводу цьому учаснику адміністративного процесу тощо (ст.ст. 62, 68 та інші КАС України) [6];

– забезпечення безпосередності сприйняття та дослідження доказів суддею (судом) у процесі розгляду адміністративної справи знайшло своє відображення: у ч. 1 ст. 86 КАС України, де закріплено, що внутрішнє переконання судді має ґрунтуватися на безпосередньому дослідженні доказів; у ч. 5 ст. 150 КАС України, яка встановлює, що у випадку відкладення розгляду справи її новий розгляд починається спочатку; у ч. 2 ст. 26 КАС України, яка встановлює обов'язок розгляду адміністративної справи спочатку у разі неможливості продовження її розгляду одним із суддів та залучення іншого судді тощо [8].

Щодо того, що право на справедливий суд і доступ до правосуддя поширюється на всі стадії судового розгляду, зазначаємо, що консолідація більшості норм, наведених у загальній частині КАС України, свідчить про те, що вони поширюються на всі стадії, які виникають під час розгляду конкретної справи в порядку адміністративного судочинства. Перспективним напрямком подальших наукових досліджень специфіки права на справедливий суд в адміністративному судочинстві є аналіз змісту різних складових цього права та дослідження судової практики, що стосується різних аспектів реалізації цього права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р. (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. (із змінами). Конвенцію ратифіковано Україною Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.. *Офіційний вісник України* від 16.04.1998 р. № 13, / № 32 від 23.08.2006 р. Ст. 270.
3. Посібник зі ст. 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина). *Рада Європи; Європейський суд з прав людини*. 2013. 77 с.
4. Посібник із статті 6 Конвенції «Право на справедливий судовий розгляд» (кримінально-правовий аспект)». *Порада Європи*. Європейський суд із прав людини. 2014. 72 с.
5. Бюлетень конституційного правосуддя. Спеціальний випуск. Основні рішення Європейського суду з правами людини. Страсбург 23 березня 2000 138 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 р. (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
7. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. (із змінами) № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. *Revista de la universidad del Zulia*. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.36.18.8>.
9. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. *Ratio Juris Unaula*. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: <https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9>.
10. Leheza Ye., Savielieva M., Dzhafarova O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. 2018. Vol. 4, no. 3, pp. 147-157. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157>.